

מספר הדיינים בדיני ממונות

אריאל טל

ברצוני להתמקד בחקירת ניהול בית המשפט הממוני, וליתר דיוק בבירור ההרכב המינימאלי של בית הדין הממוני, מקורו ואיזה סוג אדם ראוי להיות דיין בדיני ממונות (להלן ד"מ). המשנה הראשונה במסכת פותחת במילים "דיני ממונות בשלושה, גזילות וחבלות בשלשה". מילים אלו יהוו את המוקד לדיון הגמרא בדף הראשון. הגמרא מתייחסת למספר שאלות בנוגע לד"מ זה:

1. מניין לנו שד"מ בשלושה דיינים דווקא?
  2. האם המשנה היא דין דאורייתא או דין דרבנן?
  3. למה המשנה כופלת את הלשון לכאורה בשני דינים כמעט זהים - בין דיני ממונות וגזילות וחבלות? מה ניתן ללמוד מכך?
  4. האם מדובר בהדיטות או דיינים בעלי סמכות? והאם יש הבדל משמעותי אם יושבים לד"מ הדיטות או סמוכים? וכן, מהם הקריטריונים על מנת להיות סמוכים?
  5. האם יש אדם שפסול לדון ד"מ מפאת מעמדו או רמת השכלתו?
- אנסה לסדר את השיטות בגמרא ובמפרשיה כדי להבהיר את חמשת השאלות הנ"ל.

מקור המספר שלוש

הגמרא בדף ג, ב: חושפת בפנינו את המחלוקת בעניין זה בין ר' יאשיה לר' יונתן, המתבססים על פרשת גזילת הפיקדון¹.

במהלך פרשייה זו חוזרת המילה "אלהים" שלוש פעמים:

1. ונקרב בעל הבית אל **האלהים**.
  2. עד **האלהים** יבא דבר שניהם.
  3. אשר ירשיעון **אלהים** יש שנים לרעהו.
- המילה "אלהים" בתורה היא תואר של גדלות ורבנות המיוחסת בעיקר לדיינים חוץ מהיותה

1. שמות כב, ו-ח. הפרשייה מדברת על מקרה שהמפקיד תובע את חפצו מהנפקד, שומר חנם, ואילו הנפקד טוען כי החפץ נגנב. הנפקד יכול להיפטר בשבועה לבית הדין, במידה ויסרב להישבע עליו לשלם ערך החפץ למפקיד.

כינוי לקב"ה? זהו תואר סמכותי ולכן כל פעם שכתוב "אלהים" בתור דיין הכוונה לדיין סמוך.³

דעת ר' יאשיה ור' יונתן

ר' יאשיה לומד שדרושים שלושה דיינים סמוכים על מנת לדון גזילות, מכך שהתורה חזרה והזכירה שלוש פעמים את המילה "אלהים". לעומתו, ר' יונתן אמנם אינו דורש את הפעם הראשונה שכתוב "אלהים", משום שאין דורשין תחילות⁴. בכל זאת מודה לר' יאשיה שהרכב בית הדין הוא שלושה דיינים, וטעמו לדין זה נובע מהסברה כי אין בית דין שקול. כלומר, אסור להעמיד בית דין בהרכב זוגי, בגלל האפשרות לתיקו בין הדיינים בהכרעת המשפט ולא ייתכן משפט נטול הכרעה. לאור כלל זה, אין אפשרות להעמיד בית דין של שני דיינים, הנדרש מפעמיים האחרונות שכתוב "אלהים" בפרשייה, ולכן אנו נאלצים להוסיף דיין על מנת שנוכל להגיע להכרעה ודאית. ר' יאשיה מודה ג"כ שאין דורשין תחילות, אלא חולק על ר' יונתן אם העובדה שהתורה כתבה "אלהים" ולא "השופט" היא משמעותית. לדעת ר' יאשיה, "שופט" הוא כינוי להדיט ואילו "אלהים" היא כינוי לסמוך, ולכן דורש את "האלהים" הראשון, על אף שהיא תחילה. לעומת זאת, ר' יונתן סובר כי אין משמעות לשינוי הלשון, מכיון שבהקשר הנ"ל שופט הוא סמוך. לדעתו דברה תורה כלשון בני אדם ובמקומות שניתן להגיד כן אין לדרוש מעבר לפשט הכתוב⁵. א"כ, נותרו פעמיים "אלהים" לדרוש מהם, מכיון שאין דורשים תחילות.

נקודת המחלוקת והנפקא מינות

הנושא המרכזי במחלוקתם של ר' יאשיה ור' יונתן הוא נכונותו של הכלל אין בית דין שקול. כולי עלמא מסכימים שההרכב המינימאלי של בית הדין הוא שלושה דיינים⁶, אלא ר' יונתן מחזיק בכלל אין בית דין שקול, מה שאין כן ר' יאשיה.

נפקא מינה א': (להלן נפק"מ) בין השיטות הוא במקרה שמעמידים בית דין בהרכב זוגי מעל שלושה דיינים? לדעת ר' יאשיה ההרכב הוא כשר לדון לכתחילה ואילו ר' יונתן סובר כי דיניהם אינו דין אף בדיעבד, מטעם אין בית דין שקול.

נפק"מ ב': האם צריך רוב בית דין ע"מ להכריע את הדין או שמא הכרעה מוחלטת, דהיינו הסכמה פה אחד של כל הדיינים בפסק הדין. יש סברה להגיד שר' יאשיה מצריך רוב מחולט, מכיון שאינו מחזיק מבית דין נוטה. המשנה במס' סנהדרין פ"ג⁷ מלמדת אותנו, שהדין יוכרע בין לזכות ובין לחובה ע"י רוב של שני דיינים מול אחד ומהווה קושי לר' יאשיה. הגמרא מתרצת

2. יש מספר דוגמאות בתורה לשימוש המילה "אלהים" כתיאור לדיין. כתוב: "אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאר" (שמות כב, כז) ורש"י במקום מפרש שהציווי הוא כפול - לדיין ולקב"ה. הטעם לפירוש "אלהים" כדיין, משום שיש הקבלה בין תחילת הפסוק לסופו - "אלהים" לבין "נשיא". ועוד, בבראשית (ג, ה) הנחש אומר לחוה: "האיתם כאלהים יודעי טוב ורע". הרמב"ם זמנו (ח"א פ"ב) מפרש שכונת המילה "אלהים" בהקשר זה היא דיינים ואנשים חשובים.

3. דיין סמוך הוא נסמך מדין הנסמך בשושלת הסמיכות, אשר מקור סמיכותו ממש רבנו שקיבל סמכות לדון מהקב"ה בעצמו וזכר מפרש רש"י בדף ג, ב ד"ה "דורשין תחילות" ומקור סמיכותו של מרעה הוא הקב"ה עצמו.

4. כלומר שבסדרה של מילים או ביטויים אשר דורשים אותם למניין אין דורשים את המילה הראשונה, מכיון שהיא פותחת את הסריה ואינה סובלת דרשות מעבר לפשט המילה.

5. עיין סנהדרין פה, ב: שר' יונתן אינו דורש "איש איש" ללימוד מיוחד, מכיון שהתורה דברה בלשון בני אדם, ע"ש.

6. ואף שמואל מודה זאת לכתחילה, יתבאר לקמן.

7. כן סובר רש"י בדה"ר "יאשיה" בסוגיה הנ"ל.

8. דף כט, א "שניים אומרים זכאי ואחד אומר חייב - זכאי, שנים אומרים חייב ואחד אומר זכאי - חייב".

שני תירוצים מכיוונים שונים. ראשית, ר' יאשיה חולק על המשנה ובאמת סובר כי צריך הכרעה מחולטת בד"מ. שנית, אף ר' יאשיה מודה להלכה במשנה ק"ז מדיני נפשות - אם דיני נפשות מוכרע ע"י רוב, שהוא חמור בהרבה מד"מ ק"ז שרוב יכריע בד"מ. **לפי התירוץ הראשון יש נפק"מ בין השיטות, מה שאין כן לתירוץ השני.** לעניות דעתי, התירוץ השני יותר משתמע לי ואין נפק"מ בין השיטות בעניין זה.

דעת רבי

רבי חולק על שניהם וסובר שהרכב הדיינים המינימאלי בד"מ הוא חמישה דיינים. רבי לומד את המקור בשמות כ"א אחרת משאר התנאים, מכיון שסובר יש אם למקרא. כלומר, כאשר יש קרי וכתוב במילה בפסוק עם משמעויות סותרות או שונות, ההלכה נקבעת על פי דרך קריאת המילה ולא על פי צורת כתיבתה. לכן, רבי דורש שכונת הכתוב של המילה "אלהים" בסיפא של הפרשייה: **אשר ירשיעון** אלהים ישלם שנים לרעהו" היא שני דיינים, מכיון שכתובה בלשון רבים ומיעוט רבים שניים. מאחר שדורשים פעמיים "אלהים" מהפסוק נדרשים ארבעה דיינים ומכיון שאין בית דין שקול, אנו נאלצים להוסיף עוד דין, דהיינו חמישה דיינים.

הסבר נוסף

ניתן מסברה⁹ לפרש אחרת את הצורך בשלושה דיינים. כל בעל דין מציג פן של אמת, אולם הדין יוכרע לטובת בעל דין אחד בלבד. לכן, יש צורך להעמיד דין כנגד כל בעל דין, על מנת שיציגו את האמת העולה מכל צד. יש לצרף לשני הדיינים הללו דין שלישי, אובייקטיבי, שתפקידו להכריע בין שני הצדדים הלכה למעשה. אנו מוצאים דפוס חשיבה דומה במשנה הראשונה לגבי מקור ההרכב של 23 דיינים בדיני נפשות. התורה כותבת בהקשר של רוצח בשגגה "ושפטו העדה... והצילו העדה"¹⁰. אנו מעמידים מראש עדה, עשרה דיינים, מזכה וכנגדם עדה מחייבת כנקודת בסיס לדיון. הטעם הוא נתינת לגיטימציה לשני בעלי הדין והעמדת דיון מכריע בנוסף להרכב הבסיסי¹¹.

ההלכה למעשה היא כמו רבנן ולא כרבי, דהיינו צריך להעמיד בית דין של שלושה ויתבאר לקמן¹². בהמשך המאמר נדון בסוגיה אליבא דרבנן.

9. שמעתי את הסברה מפי הרב נתנאל אריה, כ"י. סברה זו מבוססת על הגמרא בתחילת פרק ז"ה בור" (נדף כג, א) במסקנת הסוגיה הראשונה. למסקנת הגמרא, כוונת המשנה בהלכה ז"ה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד" היא לשני דיינים יחידים ושניהם או שני בעלי הדין (מח' רמב"ם וחכמים) בוררים להם דין שלישי. התועלת בשיטה זו של בירור היא כפולה. רש"י מסביר זו התועלת **מצד בעלי הדין**, שכל אחד בירר לעצמו דין שמבין את טענותיו וסביר להניח שיכופ לזכותו והוסיפו דין שלישי, ניטרלי על גביהם. הדין הוא הוגן ולכן בעל הדין המחויב יקבל את הדין עליו בתמימות תוס' מסבירים כי התועלת היא **מצד האמת**. לדעתם, הצגת דין לכל צד ודין שלישי כמכריע מגביר את האפשרויות לדון אמת אולם, הסברה שכתבתי מפי הרב נתנאל אריה היא באה להשמיענו, שגם לולא גמרא זו עדיין יש בסיס להעמיד שלושה דיינים.

10. במדבר לה, כד-כה.

11. בר"ג מוסיפים עוד שלושה, משום שהתורה מצריכה רוב של שני דיינים לחיוב ומפני שאין ביד שקול מוסיפים אחד על גביהם, היינו שלושה. לכן, בעי עשרים ושלושה דיינים לפחות בר"ג.

12. ההלכה לפי הסושיע חר"מ סימן ג' הם אליבא דרבנן ולא רבי, וכן כל הראשונים בסוגיה - רי"ף, רא"ש, רמב"ם ועוד פוסקים אליבא דרבנן ולא רבי.

גזילות וחבלות מול הודאות והלוואות

עד כאן התבאר המקור למספר הדיינים המינימאלי הנצרך לדון ד"מ. אמנם, ד"מ כוללים עניינים רבים, שאינם עולים במקשה אחת לעניין הרכב בית הדין, ולכן יש צורך לבאר את סוגי המקרים בד"מ והנפק"מ של חילוק זה. יש שלוש אספקטים לדיון:

1. מספר הדיינים המינימאלי הנצרך בכל מקרה.
2. איכות הדיינים המינימאלי הנצרך בכל מקרה.
3. האם דין זה מדאורייתא או מדרבנן.

מקור גזילות וחבלות

ד"מ מתחלקים לשני מדורים עיקריים¹³ – גזילות וחבלות (להלן ג"ח) והודאות והלוואות (להלן הוד"ה). ג"ח כוללות מקרים של נזק ממוני ונזק הנגרם לגוף חברו. רש"י על המשנה¹⁴ מפרש שגזלה מדאורייתא הוא כשאדם חוסף מידי חברו, כפי שנאמר אצל בניהו בן יהוידע "יגזול את החנית מיד המצרי"¹⁵. וכן, השולח יד לפקדון חברו הוא גזלן דאורייתא. לכולי עלמא הרכב בית הדין המינימאלי למקרים של גזילות וחבלות הוא שלושה דיינים סמוכים מדאורייתא. מקור הדין נלמד מפרשיית גזילה בפקדון¹⁶ הנזכר לעיל לגבי מחלוקת ר' יאשיה ור' יונתן. המקרה שם הוא תביעה של שולח יד בפקדון חברו שהוא גזל דאורייתא. הגמרא לומדת שהוא הדין בחבלות מסברה – מה לי חבל בגופו ומה לי חבל בממונו.

מקור הודאות והלוואות

הוד"ה כוללות סוגי מקרים הבאים בעקבות סכסוך על הלוואה, כגון שהלוה כופר בכל, מודה במקצה (להלן מוב"מ) נטענה, וכד. רש"י מסביר את הצורך בשני המושגים הללו. לדעת רש"י, שני המושגים באים על עסקי מלוה, דהיינו על עדות לטובת המלוה. "הודאות" כוונתה לכל עיסוק בדין עם עדי הודאה, שבאים ומעידים כי הלוה הודה למלוה על עצם החוב או על הפרעון. "הלוואות" פירושה העיסוק בדין בעדי הלוואה, שמעידים כי היתה הלוואה בין בעלי הדין והלוה כופר בעדותם.

עיקר הסוגיה הראשונה במסכת עוסקת בהרכב בית דין בהודאות והלוואות מדאורייתא ומדר' יש ארבעה מקורות עיקריים אשר מסייעים לבירור הדין בהוד"ה.

1. עירוב פרשיות

שמות כב, ו-ח:

כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים... על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שלמה

13. יש גם מדור שלישי, דיני קנסות, אך אינני רוצה להתמקד בנושא הזה במאמר.

14. ד"ה "גזילות" בדף ב, א.

15. שמואל ב כב.

16. שמות כא, ו-ח.

על כל אבדה, אשר יאמר כי הוא זה עד האלהים יבא דבר שניהם, אשר ירשיעון אלהים ישלם שנים לרעהו.

שמות כב, כד -

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה, לא תשימון עליו נשך. נלמד מפרשת גזלה בפיקדון (מקור הראשון) דין מוב"מ, דיינו שהרשות להישבע תלויה בטענה מוב"מ. דין מוב"מ אמנם כתוב בהקשר של גזלה בפקדון, אך אין זה הגיוני להעמידו באותה הפרשייה, מאחר שפקדון הוא דבר שלם ואבסורד להגיד כי חצי מהפקדון נגזל. לכן, למאן דאמר שיש ערוב פרשיות דין מוב"מ רלוונטי רק בהלוואות (מקור שני), מאחר שהלווה יכול לטעון שפרע מחצית החוב, משא"כ בפיקדון ויהיה צריך שלושה מומחים מדאורייתא. למאן דאמר שאין ערוב פרשיות, התורה כתבה דין מוב"מ דווקא בהקשר גזלה בפיקדון ואין לשנות את סדרה ואין צורך בשלושה סמוכים בהוד"ה כמו בגו"ח.

1. **"בצדק תשפוט עמיתך"**¹⁷ - נכתב בלשון יחיד, ולכן ניתן ללמוד מכאן שצריך דיין אחד מדאורייתא.

2. **"משפט אחד יהיה לכם"**¹⁸ - מכאן נלמד שהתורה משווה באופן עקרוני בין דיינים בד"נ לדיינים בד"מ¹⁹. הגמרא למדה שפירוט ההשוואה היא לעניין דרישה וחקירת העדים מאחר שכתוב בעסקי נפשות "ודרשת וחקרת"²⁰. משמע, מדאורייתא צריך לחקור את העדים אף בהוד"ה, כל שכן בגו"ח. אמנם, רבנן הקלו בד"מ, מכיון שהדרישה וחקירה מהווים הרתעה לאנשים להיות עדי הלוואה ולא רצו לנעול דלת בפני לוויין²¹. ר' חנינא משתמש בסברת רבנן להקל בעניין דרישה וחקירה גם לעניין מומחים. לפיכך סובר, שרבנן תיקנו להעמיד שלושה הדיוטות במקום שלושה מומחים דאו', בכדי לא לנעול דלת בפני לוויין.

3. **"אשר תשים לפניהם"**²² - הגמרא בגיטין²³ דורשת על הפס': "אלה המשפטים אשר תשים לפניהם" - לפנייהם דווקא ולא לפני עכו"ם, לפנייהם ולא לפני הדיוטות.

קיימות שתי שיטות בגמרא לגבי הרכב בית הדין בהוד"ה:

א. שיטת ר' אבהו ורבא:

לפי שפט הסוגיה, ישנם שני יסודות שעל גביהם מובנית שיטתם של ר' אבהו ורבא. ראשית יש **ערוב פרשיות** ולכן מדאורייתא צריכים שלושה דיינים סמוכים בהוד"ה. שנית, הם מיישמים

17. ויקרא יט, טו.

18. ויקרא כד, כב.

19. נאמר בפרשייה: "מכאן בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת. משפט אחד יהיה להם...". דיינו התורה בעצמה משווה ממונות לנפשות, הריגת בהמה להריגת אדם והגמרא לומדת שהשוואה זו כוללת ענייני דרישה וחקירה וכן איכות הדיינים שסמוכים, אלא אליבא דר' תינא הקלו, על מנת לא לנעול דלת בפני לוויין.

20. כגון בעיר הנדחת, רצח וכד'.

21. הלואות ממון איש לאחיו היא מצווה, לפי התורה. וכן רש"י מפרש על הפסוק: "אם כסף תלוה את עמי" (שמות כב, כד), שכוונת המילה "אם" אינה תנאי, אלא "מאשר", כדוגמת "ואם מזבח אבנים תבנה לי לא תבנה אותה גזית" (שמות כ, כא). מכיון שהיא מצוה, רבנן השתדלו להסיר כמה שיותר מחסומים העומדים בפני בני אדם להלוות.

22. שמות כא, א. להרתבה על דין זה אליבא דהלכתא ראה פירוש הרמב"ן במקום.

23. דף פח, ב.

את עקרונו של ר' חנינא, שלא לנעול דלת בפני לוויין. לכן, רבנן הקלו באיכות הדיינים ושלושה הדיוטות רשאים לדון בהוד"ה²⁴.

הקושי לשיטתם מפשט הגמרא הוא, שהם מתעלמים לגמרי מדרישת הפסוק "בצדק תשפוט עמיתך". הרמב"ם²⁵ מתרץ בפשטות כי התורה מצווה את בית הדין כיחידה אחת ולכן כתבה בלשון יחיד ונמצא שרבא ור' אבהו אינם מתעלמים מפסוק זה. לעניות דעתי, ניתן לתרץ, שהתורה ציוותה על הנהגות הדיין בתפקידו בלי קשר להרכב בית הדין. בהקשר הנ"ל התורה נותנת שורה של ציוויים הנוגעים למוסר הדיין ולהנהגותיו במשפט, כגון לא לקחת שוחד, לא לשאת פנים לאחד מבעלי הדין ומצווה כללית לשפוט בצדק. לכן, נראה שאין מחויבות לדרוש מפסוק זה להרכב הדיינים בד"מ ולא קשיא מידי שיטתם.

ב. שיטת רב אחא בריה דרב איקא:

רב אחא בריה דרב איקא (להלן ר"א בד"א) מודה לר' אבהו ורבא על הרכב ביה"ד בג"ח, אך חולק על הרכב ביה"ד דאורייתא בהוד"ה. לדעתו, ניתן ללמוד מהפסוק "בצדק תשפוט עמיתך" שאחד הדיוט כשר לדון מדאורייתא בהוד"ה, בניגוד לרבא, המצריך שלושה דיינים סמוכים מדא'.

עיון בשיטת רב אחא בריה דרב איקא

על מנת להבין את שיטת ר"א בד"א על בוריו יש להקדים הקדמה קצרה. קיים הירארכיה בין הדיינים, שבראש הפירמידה עומד הסמוך. למטה ממנו עומד המומחה לרבים, שהוא גמיר וסביר, דהיינו מכיר את ההלכות על בוריין ובנוסף הוא יודע להתמודד עם מקרים מיוחדים ומורכבים מתוך סברתו הישירה. אחריו הדיוט, גמיר בלבד, ובתחתית הפירמידה עומד הדיוט שהוא יושב קרנות (להלן יק"ר), בור שאינו יודע את ההלכות על בוריין. אדם המוגדר יק"ר אינו רשאי לדון מפאת בורותו. רבנן חששו כי עלולים יק"ר לדון במשפטים של הוד"ה, מכיון שמדאורייתא חד נמי כשר ונמצא דינו בטל. משום כך, גזרו חכמים שישבו הרכב של שלושה הדיוטות בהוד"ה ולא יסתפקו בדיין אחד.

הגמרא תמחה על פתרון זה. הרי רבנן חששו בדין דא', אחד הדיוט, שיק"ר ישפוט ואז הדין ייפסל ולכאורה גם בחיוב העמדת שלושה דיינים לדון קיים אותו חשש, שיעמדו שלושה דיינים יק"ר. הגמרא מתרצת ומחדדת את ההבדל בין אם החיוב הוא דיין אחד או שלושה. אם שלושה ישבו בהרכב מוכרח להיות לפחות דיין אחד גמיר, משא"כ אם החיוב הוא דיין אחד הדיוט. לעניות דעתי, הגמרא יודעת כי אפילו יק"ר הוא אדם הגון ואינו מושחת ולכן, יק"ר מסוגל לדון

²⁴ נקודת המחלוקת בין ר' אבהו לרבא היא היחס בין שני הדיינים הראשונים במשנה: "דיני ממונות בשלשה, גזח בשלשה". לדעת ר' אבהו "מה הן קתני" - מה הן דיני ממונות? גזילות וחבלות. זאת אומרת, המשנה נותנת כותרת לדין הראשון והוא: דיני ממונות בשלשה ומפרסת דין זה - גזח בשלשה, למעט הוד"ה, שאין חייבים מומחים (מדרבנן). רבא חולק על פירוש זה, מכיון שהמשנה כתבה שני דינים, ועוד כתבה פעמיים את המילה "שלשה", שמטרתה להפריד בין דינים אלו ולא לצרפם. לכן, טוען רבא כי "דיני ממונות בשלשה" הכוונה להוד"ה, ואילו גזח בשלשה כפשוטו. יש לציין, כי אין מחלוקת בין רבא לר' אבהו בעצם שיטת הלימוד, אלא באופן הסברתה של המשנה בלבד.

²⁵ מובא בחידושי הר"ן על סנהדרין, עמ' ה בהוצאת פרדס בני ברק, דה זלעניין.

יחיד, אך לעולם לא יצטרפו שלושה יק"ר לדון, מכיון שמתב"שים מבורותם ואינם רוצים לבזות את מעמד בית הדין ולהגיע להכרעה שגויה, חלילה. אמנם יק"ר יבוא לדון עם אחרים כאשר ידוע שאחד מחבריו הדיינים בקיא בהלכות. במרגליות הים²⁶ מובא טעם אחר למסקנת הגמרא. לדעתו, אין בעל דין ישר מעמיד יק"ר אלא בטעות. לאור הבנה זו, רבן חוששים שיעמידו דין אחד בטעות, אך אינם חוששים שיעמיד שלושה דיינים יק"ר, משום שטעות בסדר גודל כזה אינה שכיחה.

הקושיא המרכזית על דעת ר"א בדר"א

אמנם פתרון זה עדיין קשה, מכיון שלדעת ר"א בדר"א, רבן נותנים לגיטימציה לבית דין שיש בו פסול ואילו ההלכה היא, שאם המצא בבית דין קרוב או פסול נתבטלה כל העדות וה"ה בדיינים, כפי שמביא המשנה למלך²⁷ בשם המהר"ש. א"כ, נמצא הרכב זה פסול בעיקרו.

תירוצים לשיטתו

שער המשפט²⁸ מביא את דברי הרמ"ה²⁹, שבתחילת הדין אמנם יש שני דיינים יק"ר, אך בסוף הדין נעשים כולם גמירי. הוא מניח שלכל יק"ר יש סברות טובות ויכולת היקש שכלי מבורכת, אך הוא לוקה בחסר בהיקף הידע ההלכתי והבנת מושגי יסוד הלכתיים³⁰. אולם כאשר הדין הבקיא בהלכות מבאר את המושגים הרלוונטיים למקרה הנדון לשני יק"ר ומוסר להם השלמה, הם הופכים להיות גמירי לצורך אותו דין. ולכן, **אע"פ שמעיקרא שני הדיינים יושבי הקרנות היו פסולין לדון, לאחר ההשלמה מעמדם המשפטי שווה בדין הנוכחי³¹.**

קצות החושן³² מיישב אחרת את הקושי מתוך ניתוח דין קרוב או פסול. הקצות מבאר, שדין קרוב או פסול נאמר דווקא על עדים, ולכן אם נמצא העד פסול או קרוב עדות כולם בטלה מעיקרא, וכן מובא להלכה³³. אמנם, לשיטת בעל המאור דין קרוב או פסול נוגע לדיינים ג"כ. לדעתו, אם אחד מהדיינים הוא יק"ר אין תוקף לפסק דינו, אפילו אם צדק בדין ועוד פוסל את ההרכב בו הוא יושב. לאור דברי המאור, הקצות מחדש כי יש שני סוגים של דיינים - דיינים שיש עליהם תורת עדים ודיינים שאינם כעדים. דוגמא לדיינים שבתורת עדים היא הנפק, שהדיינים צריכים להעיד על כשרות השטר. לדעתו, הכלל של קרוב או פסול בדיינים

26. עמ' 16 ד"ה אטו בתלתא".

27. רמב"ם הל' כדות פרק טז הלכה ה.

28. דיני דיינים סימן י"ה ס"ק ג.

29. דברי הרמ"ה נאמרים בשם הר"ן על הסוגיה.

30. כגון במקום חזקה או עדים לא אמרין, עד אחד מחייב שבעה, וכד'.

31. הרב משה לסקר סיפור יפה הממתיש את דעת הר"ן. כשהיה הרב לסקר בתיכון, אחד מחבריו לכיתה היה גאון עצום, אך התעצל מלהתאמץ ולהתחזק ראש בשיעורים והיה נרדם על שולחנו כל שיעור גמרא. הרב בשיעור הכיר בגאונותו ובשכלו החריף, ולכן כל פעם שנתקעה הכיתה או שהוא בעצמו נתקע ורצה עזרה פנה אותו הרב לתלמיד המבריק הזה, העיר אותו מתוך שנתו ושאל אותו מה הוא חושב על המקרים הבאים ופירסם לו. התלמיד הסביר את כל הסוגיה לאור הנתונים שהרב נתן לו והרשים את כולם. אותו תלמיד היה סביר, אבל לא גמיר, כגון יושבי הקרנות לדעת הרמ"ה. גאונות לשמה! הלואי עלינו ועל כל עם ישראל.

32. סימן לו, ס"ק ז.

33. שו"ע חז"מ סי' לו הלכה ב.

תקף במקרה שהדיינים משתמשים בעדים בלבד. אבל במקרה שהדיינים רק דנים ולא מעידים, כגון: מקרה של מוב"מ, דין רצח, וכד' לא חל עליהם דין קרוב או פסול. לכן, ר"א בדר"א מתיר הרכב בית דין של גמיר אחד בצירוף לשניים יק"ר רק בהרכב בית דין שאין בו עדות, שדין קרוב או פסול אינו חל במילים אחרות, למרות שיושבי הקרנות אינם ראויים לדון בפני עצמם ר"א בדר"א מתיר להושיבם בהרכב בית דין בתנאי שלפחות גמיר ישב באותו הרכב. יוצא מדבריו כי רק הדין הגמיר משמעותי לעצם פסק הדין, ואילו יושבי הקרנות אינם אלא תפאורה וחסרי משמעות לכן.

האור שמח³⁴ מסביר כי רב אחא אינו מצריך בית דין על מנת לשפוט דיני הוד"ה, בניגוד לדעת ר' אבהו. התורה מחייבת הדייט אחד בלבד לדון בהוד"ה, ורבנן העמידו רף של שלושה דיינים ע"מ לוודא שהדין תורה יקום כהלכה. שני הדיינים האחרים הם אמצעים לתכלית, העמדת דין אחד שראוי לדון, בלבד ואין בהם חשיבות עצמית. לפי זה, לעולם לא הייתה לרב אחא הוא אמינא להושיב הרכב בית דין בהוד"ה, אלא וידא שישפוט אחד גמיר. לכן, דין קרוב או פסול אינו רלוונטי, משום שהמניע להושיב שלושה אינו כדי להעמיד בית דין. שיטתו תואמת את שיטת הקצות במסקנתה, אך מגיעה אליה בדרך שונה.

הנפקא מינות בהסברים על ר"א בדר"א

הנפק"מ בין הדעות בהסבר ההיגיון מאחורי גזירת חכמים בדעת ר"א בדר"א הוא במקרה ששני יושבי הקרנות פוסקים כנגד הדין הגמיר. לדעת הקצות והאור שמח, אין ליק"ר השפעה בקביעת הדין ולכן הדין יוכרע לפי הגמיר בלי להתחשב בדעתם. לעומת זאת, שער המשפט בשם הרמ"ה סוברים כי יושבי הקרנות הם כגמירי לעניין פסק הדין ולכן פסקם נחשב והם יכולים להכריע את הדין נגד דעת הגמיר. שיטת הקצות והאור שמח קשות בעיני, משום שאין טעם להושיב בית דין בידוע מראש כי אין אנו סומכים על רובו. לכן, נראה לעניות דעתי לפרש את הסוגיה כדעת הרמ"ה.

עירוב פרשיות

האם מהווה מקור מחלוקת בין רבא לר"א בדר"א?

לפי פשט הגמרא בסוגיה³⁵, ר' אבהו ורבא סוברים שיש ערוב פרשיות ולכן טוענים כי התורה מצריכה שלושה דיינים סמוכים לדון בהוד"ה. אולם התוס'³⁶ מחדשים שניתן להעמיד את שיטתם כמאן דאמר אין ערוב פרשיות. לפי שיטתם, ר' אבהו ורבא לומדים שצריך שלושה סמוכים בהוד"ה מהפסוק "משפט אחד יהיה לכם", המשווה דיני ממונות לנפשות וממילא דיני ממונות אהדדי! לכן, כמות הדיינים ואיכותם בהוד"ה נלמד מגז"ח. התוס' מסבירים כי הגמרא

34. מובא בתחילת חידושי למסכת סנהדרין.

35. דף ב, ג - 'לעולם קסבר עירוב פרשיות', ע"ש.

36. ד"ה 'דברי הכל אין דיניהן דין' בדף ב, ג.

לא העלתה אפשרות זו, מכיון שלא הסתדר עם דברי המקשן בסוגיה, אך הסבר זה נכון כשלעצמו.

מחלוקת רש"י ותוס' בדעת ר"א בדר"א

עיקר מחלוקתם של רש"י ותוס' היא האם רב אחא סובר שיש ערוב פרשיות או לא. לדעת רש"י, אין הוא סובר ערוב פרשיות, ואילו לדעת תוס', ייתכן לומר שאין הוא סובר ערוב פרשיות, אך יש מקום בשיטתו לסבור כי יש ערוב פרשיות ג"כ. נק' המחלוקת בין רש"י לתוס' תבואר בהמשך.

שיטות	מ"ד שלשה דיינים מדאו'	מ"ד דיין אחד מדאו'
רש"י	יש עירוב פרשיות	אין עירוב פרשיות
תוס'	יש עירוב פרשיות	ניתן להגיד יש ערוב פרשיות וניתן להגיד אין ערוב פרשיות

שיטת רש"י: מערוב פרשיות נלמד שצריך שלושה סמוכים בדין של הוד"ה מדאו'. מהפסוק "בצדק תשפוט" אנו ממעטים את הלימוד מערוב פרשיות משלושה דיינים סמוכים לדיין אחד סמוך. לדעת רש"י, הפסוק ממעט את כמות הדיינים בלבד, אך אינו ממעט את איכותם. מסקנה זו אינה תואמת את שיטת ר"א בדר"א, שסובר מדאו' כשר דיין אחד אפי' הדיוט. א"כ, רש"י לשיטתו נאלץ לסבור כי אין לר"א ערוב פרשיות, אלא רב אחא לומד רק מהפסוק "בצדק תשפוט" - משמע דיין אחד אפי' הדיוט. ניתן להניח שהתורה התכוונה ליחיד גמיר, מכיון שכל גמיר רשאי לדון בד"מ כשם שיכול לפסוק באיסור והיתר, אלא אם כן הוא יק"ר.

שיטת תוס': מערוב פרשיות נלמד שצריך שלושה סמוכים בדין של הוד"ה, אלא שהמיעוט הנלמד מהפסוק "בצדק תשפוט" בא לידי ביטוי באופן רחב יותר. כאשר הפסוק "בצדק תשפוט" בא וממעט שלושה דיינים לאחד גם איכות הדיינים התמעטה מסמוך להדיוט, משום שהא בהא תליא (אם התורה ממעטת חלק אחד מהדין החלק השני מתמעט ממילא). לעניות דעתי, התוס' עומדים על נקודה מאוד יסודית בהסבר לימוד ערוב פרשיות עצמו. עיקר הלימוד הנלמד מערוב פרשיות הוא בדין מודה במקצת הטענה לענייני שבועה ואילו דין הרכב בית הדין בהוד"ה נתלווה ללימוד העיקרי. אולם, התורה באה וביטלה לימוד זה באמרה "בצדק תשפוט עמיתך" - דיין אחד ולא שלושה³⁷. לכן, עצם ההשוואה בין גו"ח להוד"ה ע"י ערוב פרשיות אינו תקף יותר, מכיון שמתחילה היה לימוד זה טפל לעיקר. ערוב פרשיות נלמד באופן מיוחד לטובת דין מוב"מ בלבד. כתוצאה מכך, אע"פ שיש ערוב פרשיות המקור היחיד מדאו' לטובת הרכב בית דין בהוד"ה הוא "בצדק תשפוט" - דיין אחד הדיוט. מכאן, ניתן לומר שאפי' ר"א בדר"א סובר שיש ערוב פרשיות.

37. טעם המיעוט הוא כפול, ראשית, הפסוק נכתב בלשון יחיד ולא בלשון רבים. שנית, לא כתוב הפסוק "אלהים" אלא שופט, והדבר משמעותי, אליבא דר' יאשיה בדף ג, ב.

לדעת תוס', רב אחא דורש "משפט אחד יהיה לכם" לערוב פרשיות כשיטתו, כמבואר לעיל, ואילו לדעת רש"י רב אחא אינו לומד מהפסוק "משפט אחד יהיה לכם" לסוגיה שלנו, אלא דורשהו לצורך השוואת הדרישה וחקירה בין ד"נ לד"מ בלבד.

לסיכום, רש"י ותוספות מציגים שתי תפיסות בהבנת המיעוט של "בצדק תשפוט", למ"ד יש ערוב פרשיות. רש"י טוען כי המיעוט הוא דווקא בכמות ואין מיעוט באיכות הדיינים, ואילו תוס' סוברים כשכאשר יתמעט מספר הדיינים התמעטה גם איכותם.

נפק"מ בין ר' אבהו ורבא לרב אחא

הגמרא קובעת כי הנפק"מ בין השיטות הוא בדין שניים שדנו³⁸. לכולי עלמא, לכתחילה אסור להעמיד הרכב של שני דיינים וכ"ש דין אחד, אלא ישנה מחלוקת במידה ושפטו בית דין של שניים האם דיניהם דין או לא. שמואל סובר שדיניהם דין אף שהוא מודה ששניים שדנו נקראים בית דין חצוף ואסור להם לדון לכתחילה. הגמרא לומדת שר"א בדר"א סובר כשמואל, לעומת ר' אבהו ורבא שחולקים עליו.

עוד נפק"מ בין שיטות האמוראים היא היחס לדיינים יק"ר. לדעת רב אחא, יש רשות ליק"ר לדון, בתנאי שבהרכב בית הדין נמצא לפחות אחד שהוא גמיר. לעומת זאת, ר' אבהו ורבא פוסלים דין שהוא יק"ר, ולכן אם בבית דין של שלושה יושב אפי' אחד יק"ר דיניהם אינו דין.

אליבא דהלכתא

דעת התוס' (ד"ה "לרבא לית ליה דשמואל"):

בענין שניים שדנו פסקו התוס' כר"א בדר"א וכשמואל, ששנים שדנו דיניהם דין, אלא נקראים בית דין חצוף. התוס' בפסיקתם מסתמכים על בה"ג שפסק כשמואל, אע"פ שרבא חולק עליו והלכה כבתראי³⁹. בה"ג והתוס' בעקבותיו פוסקים כרב נחמן בדף ה', שפסק כשמואל⁴⁰. רב נחמן הוא בתראי ומעמדו זהה למעמדו ההלכתי של רבא, ולכן אפשר לפסוק כמותו.

דעת הר"ף (דף א, א):

הר"ף חולק על התוס' ופוסק כר' אבהו. משמע, יש ערוב פרשיות ומדא' בעי שלושה דיינים סמוכים, ואילו רבנן הקלו בשלושה הדיוטות, שלא תנעול דלת בפני לוויין ושניים שדנו אין

38. המקור למחלוקת הוא בתוספתא בהקשר של היחס בין דין לפשרה. "רשב"ג אומר הדין בשלושה ופשרה בשנים...". סהיינו הרכב מינימלי של בית הדין הוא שלושה דיינים. לדעת רבי אבהו רבנן מודים לרשב"ג ואילו שמואל טוען כי רבנן פליגי על רשב"ג, ולכולי עלמא ההלכה כרבנן. לימוד זה מסביר את התמיהה הפוטנציאלית בדעת ר' אבהו בדף ב, ב. "שנים שדנו דיני ממונות לדברי הכל אין דיניהם דין", הרי שמואל במפורש אינו סובר כן. אלא ר' אבהו התייחס לכל דעות התנאים בלבד, שהיא גופא המחלוקת בינו לבין שמואל - האם יש דעה אחת או שתיים בתנאים.

39. לפי כללי הפסיקה המקובלים, כאשר אמורא שקדם לרבא, שחי בדור הרביעי של האמוראים, חולק עליו ההלכה כרבא. 40. "גופא: אמר שמואל ב' שדנו דיניהם דין, אלא שנקרא ב"ד חצוף. יתיב רב נחמן וקאמר להא שמעתא".

דיניהם דין, וכן דעת הרא"ש⁴¹. הרמב"ם⁴² מנמק את שיטתם מדין שליחותיהו - שהדיינים בבבל רשאים לשפוט דינים בהוד"ה בתנאי שעושים עצמם שליחים לדיינים הסמוכים בא"י. לדעת רב אחא, המצריך הדיוט יחיד לדון בהוד"ה מדאורייתא, אין צורך בשליחות זו ומשום כך פסק הרי"ף כדעת ר' אבהו.

דעתו של הרמב"ם ביחס למספר הדיינים ואיכותם מובאות בכמה מקומות:

א. הלכות סנהדרין פ"ב ה"י: "אע"פ שאין בית דין פחות משלשה מותר לאחד לדון מן התורה, שנאמר: "בצדק תשפוט עמיתך" ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה. ושנים שדנו אין דיניהן דין".

ב. הלכות סנהדרין פ"ה ה"ח: "דיני קנסות כגון גזילות וחבלות... וכיוצא בהן אין דנין אותם אלא שלשה מומחים והם הסמוכים בארץ ישראל. אבל שאר דיני ממונות כגון הודאות והלואות אין צריכין מומחה, אלא אפילו שלשה הדיוטות ואפילו אחד מומחה דן אותן. לפיכך, דנין בהודאות והלואות וכיוצא בהן בחוצה לארץ. אע"פ שאין בית דין של חוצה לארץ אלהים, שליחות בית דין של ארץ ישראל עושין ואין להן רשות לדון דיני קנסות בשליחותן".

ג. הלכות שכירות פ"ב ה"ח: "...אחד המפקיד או המשאיל או המשכיר את חבירו בעדים או שלא בעדים דין אחד יש להן, כיון שהודה זה מפי עצמו ששמר לו או ששאל ממנו הרי זה נשבע שבועת השומרין שאין אומרים מינו לפוטרו משבועה אלא לפוטרו מלשלם. אפילו היה הדבר השאול או המופקד או המושכר שוה פרוטה הרי זה השומר נשבע עליו ואין אחד מן השומרים צריך להודיה במקצת".

מדברי הרמב"ם במקור הראשון עולה כי מדאורייתא צריך דין אחד, אך הרמב"ם אינו מפרש אם הוא צריך להיות מומחה או שמא מספיק שהוא גמיר וכן, שאין בית דין פחות משלשה. במקור השני הרמב"ם פוסק כי צריך שלושה הדיוטות או לחילופין דין מומחה לדון בהוד"ה. אך, מסייג דבריו לגבי דיינים בחו"ל הרוצים לדון בהוד"ה ופוסק שצריכים לעשות את עצמם כשליחי בית הדין של א"י. לכאורה, בעיני שליחות בחו"ל, מכיון שעצם הדין בא"י נעשה בדיינים סמוכים ואע"פ שאין סמוכים בחו"ל ניתן להשלים את הפער ע"י שליחות זו. ניתן לדייק מדברי הרמב"ם במקור השלישי שהרמב"ם סובר שיש ערוב פרשיות, מכיון ששבועת השומרים איננה תלויה בהודאה במקצת ואם כן דין מוב"מ שייך בעסקי מלווה בלבד.

הקושיות בפירוש הרמב"ם

מדברי הרמב"ם בהלכות סנהדרין פ"ב ה"ה נראה כי הרמב"ם סותר את עצמו בגוף ההלכה. מחד, פוסק כדעת ר' אבהו, שאין בית דין פחות משלשה ומאידך פוסק לכאורה כדעת ר"א בדרא"א, שאחד מותר לדון מן התורה. מפשט לשונו של הרמב"ם ניתן לדייק כי מדובר בדין הדיוט, מכיון שאינו מצוין שמדובר במומחה ובתחילת ההלכה מצוין כי אין בית דין פחות

41. פסקה א.

42. מובא בר"ן על הסוגיה.

משלשה, דהיינו הדיוטות. וכן, מדברי הרמב"ם בהלכות שכירות פ"ב ה"ח עולה כי לשיטתו יש ערוב פרשיות, שאינו מתאים לשיטת ר"א בד"ר"א, לפי הסברו של רש"י⁴³. שאלה נוספת עולה מדברי הרמב"ם בהלכות סנהדרין פ"ה ה"ח. לכאורה הרמב"ם שם מחדש דעה, משום שמצריך שלושה דיינים סמוכים מדאו' בא", שלא מתאים לאף שיטה.

תירוצים בדעת הרמב"ם

כסף משנה (הל' סנהדרין פ"ב ה"ז): הכסף משנה מעלה שני תירוצים אפשריים בדברי הרמב"ם.

אפשרות ראשונה: הרמב"ם פוסק כמו רבא. הדבר מוכח מהעובדה שדורש ערוב פרשיות, וסובר כי שניים שדנו אין דיניהן דין, הנוגד את שיטת שמואל. אמנם, הרמב"ם מצמצם את מרחב מחלוקתם של רבא ורב אחא. לדעתו, כולי עלמא לא פליגי שמדאורייתא ניתן להעמיד דין אחד הדיוט, אלא חלקו האם חכמים בגזירתם להעמיד שלושה הדיוטות קבעו זאת רק לכתחילה (רב אחא ושמואל) או אפילו בדיעבד (רבא ור' אבהו). לעניות דעתי, **הכסף משנה** אינו מסתפק בתשובה זו, מכיון שהיא לוקה בחסר בהסבר הסוגיה. לאחר עיון בסוגיה נראה שר' אבהו ורב אחא חולקים בעיקר במס' הדיינים מדאו' - שלושה סמוכים או אחד הדיוט ושאר ההבדלים בין השיטות נובע ממחלוקת זו. לכן, הוא מעלה עוד אפשרות להסבר הרמב"ם בשם הרשב"א.

אפשרות שניה (בשם הרשב"א): הרמב"ם פוסק כמו רב אחא, אך בניגוד לשמואל. הרמב"ם פוסק מחד כי בית דין בהגדרה הוא הרכב של שלושה דיינים ושנים שדנו אפי' בדיעבד אין דיניהם דין ומאידך, פוסק אליבא דרב אחא, שמדאורייתא אחד הדיוט כשר לדון, שנאמר: "בצדק תשפוט עמיתך" וחכמים החמירו בשלושה הדיוטות מחשש ליק"ר, כפי שביארתי לעיל. לפיכך, הרמב"ם מצדד עם דעת תוס' ופוסק כדעת רב נחמן.

קיימים שני קשיים מרכזיים בהסבר הכס"מ בשם הרשב"א. ראשית, ניתן להסיק מהצורך בשליחותיהן של דייני חול', שמדאורייתא בעינן דיינים מומחים. מסקנה זו תואמת את שיטת רבא, אך נוגדת את שיטת ר"א בד"ר"א, שסובר מדאורייתא בעינן דין אחד הדיוט. וכן מקשה הש"ך⁴⁴ על דעת הרמב"ם. שנית, אין מחלוקת בין רב אחא לשמואל לפי פשט הסוגיה, ואדרבא הנפק"מ המרכזי בין ר' אבהו לרב אחא הוא בדעת שמואל, לפי הגמרא.

הכס"מ נוכן הלח"מ בפירושו להלכה י' מנסה לתרץ את השאלה השנייה בכך שאין הכרח להעמיד את רב אחא כשמואל וע"פ שהגמרא אמרה במפורש "לרב אחא אית ליה כשמואל". הגמרא העלתה בסה"כ אפשרות לנפק"מ בין רבא לרב אחא, אך היא אינה מחויבת. לכן, יש אפשרות לרמב"ם לפסוק מצד אחד כרב אחא ומצד שני לדעת שמואל ואין בכך סתירה לסוגיה שלנו. ועוד, מהסוגיה בדף ל, א. בסנהדרין משמע שאין ההלכה כשמואל. הגמרא שם מדברת בעניין זכרון דברים בבית דין ומעמידה אפשרויות שונות של בתי דינים, כגון בית דין

43. עיין לעיל עמ' 40-39, שלדעת רש"י ר"א בד"ר"א אינו סובר שיש ערופ' וטעמו שם. לעומת זאת, התוס' סוברים כי ניתן לפרש אליבא דר"א בד"ר"א שיש ערופ' ולכן קושיה זו אינה תקיפה על הרמב"ם לפי פירושו.

44. חז"מ סימן ג, ס"ק א.

חצוף וכד'. במהלך הדיון הגמרא מקשה "ודילמא רבנן דבי רב אשי כשמאל סבירא להו", ומשמע מקושיה זו כי רבנן חולקים על שמאל בנוגע להרכב בית הדין ואין ההלכה כמותו⁴⁵.

בחידושי הר"ן (על דף ג, א) מובא תירוץ נוסף. לדעתו, הגמרא קישרה בין דעת רב אחא לדעת שמאל בדין דאורייתא. לדעת שניהם אפשר לדון בשני דיינים או אפי' באחד מדאורייתא⁴⁶, אולם נחלקו רב אחא ושמאל בהרכב מדרבנן - רב אחא סובר כר' אבהו, החולק על שמאל וכך פסק הרמב"ם.

לעניות דעתי, האפשרות השנייה של הכס"מ אמנם נראית יותר הגיונית ומסתדרת יותר טוב עם הסוגיה מאשר האפשרות הראשונה, אך עדיין נשאר הקושי מדין שליחותיהו.

קצות החושן (סימן ג, ס"ק א - ב):

הקצות מתרץ את קושיית הש"ך על הרמב"ם, שטען כי הכס"מ אליבא דרשב"א לא הרגיש בקושיה זו כלל ומחדד את תוקף דין שליחותיהו. לדעת הקצות, שליחותיהו בהוד"ה רלוונטי אך ורק לעניין כפייה⁴⁷, אך לא לעצם הדין. לכן, מותר להדיוט לדון בבבל אע"פ שאינו עושה את עצמו כשליח לדיינים הסמוכים בא", אמנם אין הוא יכול לכפות את הדין על הנאשם בלא שליחות זו. לפיכך, לא קיימת סתירה בין דין שליחותיהו בהוד"ה לבין פסיקת ההלכה אליבא דר"א בדר"א ברמב"ם ומתיישבת דעתו של הכס"מ אליבא דרשב"א. הרחבת תשובת הקצות נמצאת בניתוח התוס' את הפסוק "אלה המשפטים אשר תשים לפניהם"⁴⁸, הממעט הדיוטות⁴⁹. הגמרא בפרק המגרש⁵⁰ מביאה מעשה שאביי מצא את רב יוסף כופה איש להוציא את אשתו בדין ותמה עליו לאור הפסוק "אשר תשים לפניהם" ולא הדיוטות. משמע, פסוק זה נדרש לענייני כפייה ולא לעצם פסק הדין. וכן משמע מהגמרא בסנהדרין (דף ז, א) "אשר תשים לפניהם" - אלו כלי הדיינים דשייך בהו שימה.

הקצות בסעיף קטן ב' ממשיך לדון בנושא אחר, על מנת לחדד את פסיקתו בנוגע להרכב בית הדין בהוד"ה. הקצות מברר האם הודאה בפני יחיד מומחה היא קבילה או לא. למעשה, בעלי הדין יכולים לקבל עליהם כל אדם לדונם בהוד"ה, אפי' אם אותו אדם אינו ראוי להיות דין מצד עצמו⁵¹. אמנם, קבלה זו היא מוגבלת. יש יישום הלכתיים משפטיים אשר מקבלים תוקף דווקא אם נעשו בפני בית דין של שלושה אנשים, כגון הודאת בעל דין ושבועת העדים.

45. תוס' במקום (ד"ה "ודילמא") מתרצים שאין הכוונה לשמאל בסוגיה שלנו, הסובר כי שנים שדנו דיניהם דין, אלא שנקראו ב"ד חצוף, אלא לשמאל בעלמא, בעניין הודאה בפני שנים ללא קנין. תוס' נאלצים להעמיד את הסוגיה בצורה הזאת, מכיון שפוסקים כשמאל רוב נחמן, ולולא היו מעמידים את הסוגיה בדף ל, א כשמאל אצלנו שיסתם היתה נופלת.

46. הגמרא בדף ו, א מברר שאין הבדל בין מד' שנים כשרים לדון לבין מד' אחד כשר לדון, אלא שלמד שנים צריכים לדון יש לו תועלת נוספת בכך שהשניים שיהיו עם עדים. אמנם לעצם תוקף הדין אין למ ביניהם.

47. הכוונה לכפות על בעל הדין את המצה המוטל עליו.

48. תודה ל"ביעי נמי מומחין בדף ב, ב, ע"ש.

49. תודה ל"פניהם" בגיטין פח, ב: מפרש את הפסוק בשם רש"י. לדעתו, המילה "לפניהם" קאי על שבעים הזקנים, שהיו מומחים ולכן הגמרא דורשת לפניהם ולא לפני הדיוטות.

50. גיטין דף פח, ב: בסיפור של רב יוסף, ע"ש.

51. עיין בסוגיה בדף כג, ב, וכן בדף כד, א במשנה "נאמן עלי אבא, נאמן עלי אביך, נאמנים עלי ג' רועי בקר וכו'". המשנה מחדשת שם, שניתן לקבל דין שהוא קרוב או פסול ויש לדון אם חדא לריעותא או תרתיה לריעותא - ראה מה' בין רש"י לתוס' ולא אאריך בסוגיה הזאת כאן.

הגמרא בדף ה קובעת כי יחיד מומחה רשאי לדון בהוד"ה⁵². בנוסף, הקצות סובר כי ניתן להניח זאת מסברה; כשם שיש ליחיד לגיטימציה הלכתית להכריע דינים והלכות באיסור והיתר, אע"פ שאינו מומחה, כך יכול יחיד אפילו הוא הדיוט לפסוק דינים בד"מ שאינם מחייבים דינים סמוכים ע"מ לדון במ. הקצות מתלבט אמנם אם רשות זו מעניקה לו תואר של בית דין לעניין הודאת בעל דין ושבועת העדים או לא ולמסקנה פוסק **שאינו נחשב בית דין**. ז"א, שבביל לדון נדרש **חכמה**, ואילו שבביל הודאת בע"ד ושבועת עדים בפני בית דין נדרש **מעמד**.

שיטת הקצות תואמת את מ"ד יש ערוב פרשיות וכן את מ"ד אין ערוב פרשיות ולאור שיטתו, מעמיד הקצות את הרמב"ם כרב אחא. למ"ד אין ערוב פרשיות, קשר בין פרשת השומרים לבין מצוות הלואה, יחיד הדיוט רשאי לדון בהוד"ה, מכיון שבבביל לדון נדרש חכמה, אך אינו מקבל מעמד כבית דין. למ"ד יש ערוב פרשיות וקיים קשר בין הפרשיות, בא הפסוק "בצדק תשפוט" וניתק את הקשר בין הפרשיות לגבי גוף הדין, אך הקשר ביניהם קיים לעניין הודאה ושבועת עדים בפני בית דין⁵³. בעקבות ניתוק זה, על כרחנו אנו נאלצים ללמוד את הרכב בית הדין בהוד"ה מהסברה המקורית, שדיין אחד הדיוט רשאי לדון בהוד"ה כשם שרשאי לדון באיסור והיתר, מכיון שהרכב בית הדין בהוד"ה לא מפורש בתורה. הרמב"ם בהל' שכירות⁵⁴ במפורש פוסק שיש ערוב פרשיות ולכן מסתבר להעמידו כרב אחא ולא כרבא. לכן, העמיד הקצות את הרמב"ם כרב אחא בדומה להעמדת הכס"מ בשם הרשב"א.

לעניות דעתי, הקצות מבין את המיעוט של "בצדק תשפוט" כשיטת התוס' ולא רש"י, מכיון שפוסק כמו רב אחא וביחד עם זאת טוען שיש ערוב פרשיות.

נתיבות המשפט (סימן ג ס"א א):

בעל הנתיבות מעמיד את הרמב"ם כרבא ולא כרב אחא. לדעתו, רבא סובר כי הלימוד "אשר תשים לפניהם", הנאמר בעניין ג"ח, נאמר ג"כ בהוד"ה בגלל עירוב הפרשיות. רבא ורב אחא מהפסוק "בצדק תשפוט" לומדים לחייב דיין אחד דאורייתא בהוד"ה, אך נחלקו מה צריכה להיות רמתו של הדיין. לדעת רבא, הסובר יש ערוב פרשיות, הפסוק "בצדק תשפוט עמיתך" מלמד שהתורה חייבה דיין מומחה, ואילו לדעת רב אחא, הסובר אין ערוב פרשיות⁵⁵, הפסוק מלמד שהתורה חייבה דיין הדיוט אחד בלבד. הנתיבות בפירושו הבהיר שהגמרא לא הקשתה על רבא מהפסוק "בצדק תשפוט" למד את דבריו גם מפסוק זה.

הנתיבות חולק על הקצות בהעמדת הרמב"ם, אך מודה לקצות בחלוקה בין עצם הדין לבין מעמד בית הדין לעניין קבלת שבועה. בנוסף, הנתיבות מבאר את הנפק"מ בין רבא לר"א

52. אמנם יש מחלוקת ראשונים האם יחיד מומחה רשאי לכופ את בעלי הדין לדון לפניו. זו סוגיה העומדת בפני עצמה ואין בכונתי לפרט על כך במאמר זה. לכולי עילמא, יחיד מומחה רשאי לדון בהוד"ח בקבלת בעלי הדין אותו עליהם.

53. הקצות מבאר בצורה נפלאה את הצריכותא של התורה לכתוב דין מוב"מ בפרשת השומרים, אע"פ שהוא רלוונטי אך ורק בפרשת הלואה, למ"ד יש ע"פ. הרכב בית דין נלמד מג' פעמים "אלהים" (מת' ר' יאשיהו ור' יונתן, עיין בריש המאמר לביאור השיטות), שכתוב בפרשת השומרים. חיוב שבועה במו"מ חל דווקא במעמד של בית דין, דהיינו שלושה דינים. לכן, ע"י עירוב הפרשיות הרווחנו שני דינים במכה אחת - למדנו שמו"מ הוא תנאי לשבועה דווקא בענייני הלואה מעירוב הפרשיות ועוד למדנו שע"מ לחייב שבועת מוב"מ בעי מעמד של ב"ד, הנלמד מהיותו כתוב בהקשר פרשת השומרים.

54. שכירות ב, ח.

55. הנתיבות סובר כרש"י. שלמד"ד "בצדק תשפוט" אין ער"פ ולא כתוס', כמבואר לעיל.

בדר"א - יישום לימוד הגמרא⁵⁶ "אשר תשים לפניהם", שבא למעט הדיטות. לאור דברי הנתיבות מתיישבות הקושיות על דברי הרמב"ם⁵⁷. הרמב"ם מצריך בית דין של שלושה דינים אפילו הדיטות לצורך שבועת העדים והודאת בע"ד, אך מדאורייתא אחד מומחה כשר לדון בהוד"ה, מכיון שיש ערוב פרשיות. רבן הקלו⁵⁸ ותיקנו שמספיק להעמיד שלושה הדיטות בהוד"ה, כדי לא לנעול דלת בפני לוויין. ממילא, שנים שדנו אין דיניהן דין, אליבא דרבא.

הקושיה היחידה על דברי הנתיבות היא הקושי בלשונו של הרמב"ם בפ"ב ה". הרמב"ם אינו כותב שדיין מומחה כשר דאורייתא, אלא כותב בלשון סתמי: "דיין אחד כשר לדון" ובהמשך ההלכה משתמש בלשון סתמי לתאר דיין הדיט ואילו הנתיבות מחלק בין הלשונות - ברישא הכוונה למומחה ובסיפא הכוונה להדיט.

סיכום הסברים בדעת הרמב"ם

השטות	הפסק	דין דאורייתא	תועלת "שליחותייהו"	הערות
כס"מ (אפשרות ראשונה)	רבא	דיין אחד הדיט	לעצם היכולת לדון	מדרבנן קבעו שלושה הדיטות אפי' בדיעבד
כס"מ (אפשרות שניה)	רב אחא	דיין אחד הדיט	בדיני כפייה	רב אחא אינו כשמואל
קצות החושן	רב אחא	דיין אחד הדיט	בדיני כפייה	נק' הנחה: בית דין = שלושה
נתיבות המשפט	רבא	דיין אחד מומחה	לעצם היכולת לדון	למסקנה: אחד דן דומיא דאיסור והיתר

למסקנה, יש מספר שיטות להבין את המחלוקת בין רבא ור' אבהו לרב אחא וסברותיהם, אך לכולי עלמא מוסכם שלרבנן מספיק הרכב מינימלי של שלושה הדיטות לדון דיני הוד"ה ומדא' בעי שלושה סמוכים לדון דיני גו'ח. ההבדלים העיקריים בין השיטות הם אם העמדת שלושה הדיטות בהוד"ה היא תקנה מקילה של רבנן או גזירה והאם שנים שדנו דיניהם דין בדיעבד או לא⁵⁹.

לעניות דעתי, הקושי בדברי הכס"מ בשם הרשב"א והקצות גדול מהקושי בדברי הנתיבות, מכיון שהרמב"ם דייק בהלכותיו ופסק במפורש כר' אבהו ששנים שדנו אין דיניהם דין ואין מנוס מכך. ועוד, קשה להגיד כי דברי הגמרא שדימו בין ר"א בדר"א ובין שמואל הם המלצה בלבד. לכן, אע"פ שהנתיבות נדחק קצת בלשון הרמב"ם הוא מיישב את דבריו מבחינת התוכן בצורה נפלאה ונראה לפרש את הרמב"ם כמותו.

56. גיטין דף מח, ב.

57. ראה לעיל עמ' 41 במאמר.

58. קל יותר למצוא שלושה הדיטות לדון מאשר מומחה ולכן זו קולא.

59. עוד הבדל יבואר בהמשך והוא, האם יושבי קרנות מותרים לישב בהרכב בית הדין או לא.

יחיד מומחה - האם כשר לדון מדרבנן?

עד כה הובאו השיטות השונות לגבי הרכב בית הדין בהוד"ה מדאורייתא ומדרבנן. למסקנת כל השיטות, צריך שלושה הדיוטות על מנת לדון מדרבנן. אמנם, צריך לעיין האם יחיד מומחה, שהוא גמיר וסביר ואף כאלו שקבלו רשות מריש גלותא או מנשיא שבא⁶⁰, רשאי לדון מדרבנן כהרכב של שלושה דינים הדיוטות.

הגמרא בדף ד, ב - ה, א מביאה ברייתא:

דיני ממונות בשלשה, ואם היה מומחה לרבים דן אפילו יחיד.

ראשית, יש לבאר את הגדרתו של מומחה לרבים וסמכותו לדון, אם בכלל. ישנם חמש דרגות בהירארכיה הדיינות, מהדרגה הפחותה לעליונה: יושב קרנות, גמיר, גמיר וסביר, גמיר וסביר ונטל רשות, סמוך. הגמרא מסיקה כי מומחה לרבים (יש גורסים מומחה לב⁶⁰) מוגדר כאדם שהוא גמיר וסביר ואילו קבלת הרשות מריש גלותא או מנשיא שבא⁶¹ אינה משפיעה על יכולתו לדון, אלא נקבל רשות פטור מלשלם אם טעה בשיקול הדעת⁶². אמנם, הסמ"ע⁶² סובר כי "מומחה" לרמב"ם נחשב כגמיר אע"פ שאינו סביר ורשאי לדון יחיד, במידה ונטל רשות מריש גלותא או מהנשיא.

מחלוקת רש"י ותוס' - האם דין יחיד מומחה לשיטת רבא או רב אחא?

רש"י ותוס' חולקים האם הברייתא של מומחה לרבים נאמרה אליבא דמאן דאמר יש ערוב פרשיות או אין ערוב פרשיות. לדעת רש"י, הברייתא הולכת לפי מ"ד אין ערוב פרשיות כרב אחא. הברייתא מתבססת על הלימוד מ"בצדק תשפוט", שהוא אליבא דרב אחא ומכיון שפוסק כרבא, שהוא בתראי, יחיד מומחה אינו רשאי לדון אפי' בדיעבד, אא"כ שני בעלי הדין קיבלו אותו עליהם⁶³. התוס' מקשים על רש"י ומעמידים את הברייתא כמ"ד יש ערוב פרשיות. לשיטתם, הברייתא היא לכל הדעות, שהרי רב אחא ג"כ סובר אליבא דמ"ד יש ערוב פרשיות, דווקא במקרה וקיבלו בעלי הדין את המומחה עליהם⁶⁴.

דין כפייה ביחיד מומחה

אמנם הראשונים חלוקים אם יחיד מומחה, דהיינו גמיר וסביר, רשאי לכוף על בעלי הדין לבוא לפניו לדון, כפי שיכולים לכוף בית דין של שלושה הדיוטות⁶⁵. לשיטת הש"ך בדעת רש"י, יחיד

60. עיין הגהות הב"ח הגהות ג' ו - ד על מסכת סנהדרין דף לג, א.
 61. הגמרא בדף ה, א - ו, א מבארת סוגי טעויות של דינים וחובתם לשלם על טעותם, ע"ש. טעות בשיקול הדעת היא אם דין פסק לפי שיטה אחת, אך לא פוסקים כמותה להלכה. אם לאותו דין יש רשות לדון מבר סמכא, כגון ריש גלותא או נשיא א"י הוא פטור מלשלם. וכן, לחלק מדעות הראשונים יש ז"מ בנקיטת הרשות אם יכול לכפות את בעלי הדין לבוא למשפט או לא ויבאר מקצת הסוגיה להלן.
 62. חול"מ סימן ג ס"ק יד.
 63. ועיין משנה בדף כד, א - ז'אמ"ע על אבא, נאמן עלי אב"ך, נאמנים עלי שלושה רועי בקר" ופירוט הסוגיה שם.
 64. עיין סוגיה בדף ו, א והשלמתו בדף לג, א - במקרה וטעה מה דינו ומח' הראשונים (בין הרי"ף, רש"י ורמב"ם) במקום, ההבדל בין דעת רב נתמן לרב ששת (הגמ' בדף ו, א אליבא דר"ש) והנ"מ אם קיבלו בע"ד עליהם לדון ד"ת כנגד קבלה סתם, ע"ש.
 65. כמבואר בתורה ד"ן אפי' יחיד" בדף ה, א - שלושה אפילו הדיוטות רשאים לכוף מדרבנן את הדין ולבצע את העונש בעל כרחם של בעלי הדין.

מומחה רשאי לכוף לבוא לפניו לדין לכתחילה, מכיון שאם טעה בפסק הדין בשיקול הדעת דינו דין ואינו משלם מביתו, אע"פ שכפה. הנימוקי יוסף מסביר בשונה מהש"ך את רש"י. לדעתו, רש"י סובר כי אם טעה בדין אפילו בשיקול הדעת הדין חוזר במידה והמומחה כפה עליהם את הדין ומשמע, שאינו רשאי לכוף על אף מעמדו כמומחה. לעומת זאת, התוס' מדייק מהברייטא בדף ה, א, שיחיד מומחה רשאי לכוף כמו שלושה הדיוטות, משום שהברייטא כותבת: "דיני ממונות בשלושה ואם היה מומחה לרבים דן אפילו יחיד". הברייטא משווה את שני ההרכבים לענין גוף הדין ובסמכות כפיייתם את הדין. החזון איש פוסק, שאין למומחה יכולת לכוף אלא אם כן מוסמך לדון, כגון אם נטל רשות משבעה דיינים או מדיין מוסמך אחר ויוצא בחריפות נגד הממנים את עצמם על הציבור רק מפאת מעמדם כגמיר וסביר.

התוס'⁶⁶ מעלים שאלה עקרונית כיצד נותנים ליחיד אפילו שהוא מומחה לדון, הרי הנהגה זו סותרת משנה מפורשת בפרקי אבות האוסרת על הדיין לדון יחיד, שנאמר: "אל תהיה דן יחיד, שאין דן יחיד אלא אחד (הקב"ה)". התוס' מתרצים בשני אופנים. **תירוץ ראשון** - רב נחמן אמר שהוא יכול לדון מבחינת ההלכה אבל אינו דן בפועל, אלא קיבל את עצת המשנה בפרקי אבות.⁶⁷ **תירוץ שני**⁶⁸ - דיין מומחה רשאי לדון יחיד בתנאי שרגיל בדיניו ובכך אין חשש שיטעה, כדוגמת רב נחמן במשנה, אשר היה דיין מנוסה, אך מי שאינו רגיל לדון אסור לו לדון יחיד מחשש שיטעה בדין.⁶⁹ למסקנת תוס' יש ג"כ השפעה על ההלכה למעשה, כפי שיתבאר בהמשך.

הלכה למעשה

טור (ח"מ, סימן ג):

הטור פוסק כדעת רבא, שבהוד"ה מדרבנן צריך שלושה דיינים אשר יהיו לכל הפחות גמירי וכל יק"ר פסול לדון מעיקרו, ושנים שדנו אין דיניהן דין. מביא את דברי אביו, **הרא"ש**, שפסק **כרב אחא בדר"א**, שבהוד"ה מותר בדיעבד מדרבנן להושיב ביחד עם שני יק"ר וגמיר בהוד"ה. אמנם, גם לרא"ש אם יושבו שלושה יק"ר לדין אין דיניהן דין ומצריך לכתחילה להושיב בית דין של שלושה גמירי⁷⁰. וכן, יחיד מומחה רשאי לדון ואף לכוף על בעלי הדין לבוא לפניו למשפט, אם קבל רשות מריש גלותא או מנשיא שבא". וכן, פוסק כרמב"ם, שאין אחד בגדר בית דין לענין הודאת בע"ד ושבעת העדים. אמנם, הרא"ש חולק על הרמב"ם וסובר כי אין חילוק בין יחיד מומחה לשלושה הדיוטות לכל דבר. לעניות דעתי, ראייתו של הרא"ש היא מגוף הדברים המובאים בברייטא עצמה - "דיני ממונות בשלושה ואם היה מומחה לרבים דן

66. דף ה, א ד"ה כגון אנא דן דיני ממונות ביחיד.

67. אבות, ד, ת.

68. לעניות דעתי, תוס' הביאו תירוץ נוסף ולא הסתפקו בתירוץ הראשון. משום שסוף סוף הסוגיה ההלכתית שלנו קובעת כי יחיד מומחה רשאי לדון ואין אלו דברים בעלמא אלא קביעת הלכה.

69. ועיין בדף ז במסכתנו, המפרט את הפחד של הדיינים מלעשות טעות בדין ואת העונש החמור המגיע לדיין בעקבות טעותו, ל"ע.

70. יש לדון במקרה שבעלי הדין נשפטו בפני שלושה יק"ר וביצעו את הדין גם כן, האם דיניהם דין או שמא הדין חוזר, וצ"ע בזה.

אפילו יחיד". הברייתא משווה בין שלושה הדיוטות ליחיד מומחה ומשמע שהם שווים לכל דבר. אמנם, רוב הראשונים החולקים על הרא"ש וסוברים כי ההשוואה בין שלושה ליחיד מומחה בהוד"ה אינה אלא לגוף הדין מדייקים זאת מהסיפא של הברייתא, "יחיד מומחה דן אפילו יחיד".

שו"ע (חו"מ, סימן ג):

המחבר פוסק בהלכה א' כדעת רבא, שאין בית דין פחות משלושה ויכולים לדון את האדם בעל כרחו⁷¹. וכן בהלכה ב' כותב: "פחות משלשה אין דיניהם דין אפילו לא טעו", כדעת ר' אבהו. אך, **מדברי הרמ"א נראה שפסק כדעת ר"א בדר"א**. הרמ"א בהלכה א' בשם הרא"ש בא לפרש⁷² את טעם המחבר כשהצריך שלשה הדיוטות בבית דין, "דאי אפשר דלית בהו חד דיודע סברות בדינים, אבל אי לית בהו חד דידיע פסילי לדון". דברים אלו של הרמ"א תואמים לשיטת ר"א בדר"א. סתירה זו בשו"ע, שמצד אחד פוסק נגד שמואל בכך שמצריך הרכב מינימאלי של שלושה דיינים לדון בהוד"ה ומאידיך פוסק כרב אחא, שיק"ר רשאים לדון בתנאי שישבו בדין עם אחד גמיר, מקבילה לסתירה בדברי הרמב"ם בפ"ב של הלכות סנהדרין. לכן, הש"ך והסמ"ע מפרשים כי המחבר והרמ"א פוסקים ברמב"ם כדעת ר"א בדר"א, כסברת הכס"מ בשם הרשב"א. אמנם, **הש"ך⁷³ בעצמו פוסק כדעת רבא** בדומה לנתיבות, שמדאורייתא בעינן אחד מומחה, אלא רבנן הקלו להעמיד שלושה הדיוטות בהוד"ה.

המחבר פוסק שמומחה לרבים יכול לדון ואף לכוף על בעלי הדין לדון בפניו לכתחילה והרמ"א משיג כי בזמן הזה אין מומחה לרבים דן בע"כ של אדם. אמנם, המחבר מסייג את דבריו בהלכה ג' וכותב: "אע"פ שיחיד מומחה לרבים מותר לו לדון יחיד, מצות חכמים שיושיב עמו אחרים" לאור קושיית התוס' ותירוציו מהמשנה באבות, הנזכר לעיל. נראה לעניות דעתי, שהמחבר פוסק לפי תשובתו הראשונה של התוס', דהיינו לפי שורת הדין מותר ליחיד מומחה לדון ואף לכוף על בעלי הדין לדון לפניו, אך כפייה זו אינה רצויה.

71. לאור סברת התוס' בד"ה דין אפילו יחיד" בדף ה, ע"ש, שדייק מהברייתא: "דיני ממונות בשלשה ואם היה מומחה לרבים דן אפילו יחיד", שכשם ששלושה יכולים לכוף את בעלי הדין לדרו לפניהם כך יחיד מומחה יכול גם לכוף.

72. לעניות דעתי, הרמ"א אינו חולק על המחבר, ונראה לי להוכיח זאת משני טעמים: א. משום שלא פותח את דבריו "ז"א", ב. מכך שהרמ"א לא חלק על דין המחבר בהלכה ב', "פחות משלשה אין דיניהם דין אפי" לא טעו".

73. ס"ק א.

סיכום שיטות ההלכה למעשה

דין יושבי קרנות	יחיד מומחה	הוד"ה		גו"ח	אליבא ד	שיטות ההלכה
אסורים לדון בכלל	רשאי לדון ורשאי לכופ בתנאי שיש לו רשות	דר': ג' הדיוטות	דאו': ג' מומחים	שלושה סמוכים	רבא	טור
מותרים לדון, בתנאי שיש איתם גמיר	רשאי לכופ ולדון לכתחילה	דר': ג' הדיוטות	דאו': א' הדיוט	שלושה סמוכים	רב אחא בדר"א	טור בשם הרא"ש
מותרים לכתחילה, בתנאי שיש איתם גמיר	רשאי לדון, אך מצוה לדון עם אחרים. לדעת הרמ"א: בזה"ז אסור לדון בע"כ	דר': ג' הדיוטות	דאו': א' הדיוט	שלושה סמוכים	רב אחא בדר"א	שו"ע והרמ"א
אסורים לדון לגמרי	רשאי לדון, אך בהסכמה, או בסמכות	דר': ג' הדיוטות	דאו': א' מומחה	שלושה סמוכים	רבא	ש"ך

סיכום

למסקנה, בגו"ח צריך שלושה מומחים בכדי לדון. גם היום ניתן לדון גו"ח מדין שליחותיהו בהוד"ה חכמים הצריכו בית דין של שלושה הדיוטות, שלפי הרמב"ם⁷⁴ והשו"ע בעקבותיו מספיק שאחד מהדיינים בבית דין מתוך השלושה יהיה בקיא בדינים ע"מ שהרכב יהיה כשר לדון. חכמים חידשו שגם יחיד מומחה רשאי לדון ואף לכופ על בעלי הדין לדון לפניו כבית דין, אך כפייה זו אינה רצויה, מכיון שאין דן יחידי אלא הקב"ה ולכן מצות חכמים להעמיד הרכב של שלושה דיינים בכל אופן.

יישום מעשי - ערכאות שבסוריה מול דין תורה

בין לר' אבהו ורבא ובין לר"א בדר"א רבנן מחייבים להעמיד בית דין שיפסוק לפי דיני התורה. בבית הדין יהיה לפחות דיין אחד (רב אחא) או שלושה דיינים (רבא) הבקיאים בהלכות עסקי ממון. אבל, לא יעלה על הדעת להעמיד בית דין של שלושה יק"ר, שהם פסולים לדון מעיקר הדין. אמנם, הגמרא בתחילת פרק "זה בורר" מחדשת כי ערכאות שבסוריה רשאים לדון. החזון איש⁷⁵ מגדיר את הדיינים שדנים בבית דין שמכונה ערכאות שבסוריה כיק"ר, אשר מועטים בחכמה ואינם בקיאים כלל בהלכות עסקי ממון, אלא דנים משכלם בלבד. נשאלה השאלה היאך רבנן מרשים לבתי דין אלו לדון, הרי יק"ר אינם ראויים לדון כלל? אלא, החזון איש מסביר לאור פירוש רש"י בסוגיה הנ"ל כי תוקפם של ערכאות שבסוריה הוא קבלת בני המקום אותם עליהם כדיינים בזמן שאין דיינים הראויים לדון לפי דין תורה. אמנם אם יש דיינים הבקיאים בדין ומוכשרים לדון, אסור להישפט אצל יק"ר אלו. החזון איש מסייג דבריו וכותב כי דין אשר אינו הגון, כגון שמרמה, נוטה לזכות אוהביו, לוקח שוחד וכד פסול לדיינות באופן מוחלט, אפילו אם הוא הדיין היחיד באזור. החזון איש חותם את פירושו בדברים חריפים. לדעתו, אין הבדל בין בית דין ישראל השופט ערוב פרשיות שכלם וחוקים בדוים לבין בית דין של אוה"ע, ועוד מנהג מגונה להעמיד בית דין זו לשפוט ממונות לישראלים, המחויבים למשפטי התורה בלבד.

אחתום את מאמרי בכמה שאלות למחשבה אקטואליות, אשר צריך לתת עליהן את הדעת. כיום, רבו בתי הדין הרבניים אשר מתעסקים במסירות במשפטים ממוניים ע"פ ההלכה ומזכים בכך את הרבים לדון לפי דין תורה ולא לפי חוקות הגויים, ברוך ה'. אמנם, עדיין מערכת המשפט הישראלי שקוע בחוקות הגויים, לפי המנדט הבריטי, והדבר מקשה על בן תורה הן להישפט אצל בית דין אזרחי והן להיות דיין בהרכב בית דין זה. האם ניתן להגדיר בית דין אזרחי כערכאות שבסוריה בעת התעוררות משפט צדק ע"פ התורה? האם יש בבית דין אזרחי דיינים שבקיאים בד"ת יוכשר ההרכב לפי ההלכה (ר"א בדר"א)? וא"כ, האם ניתן לסמוך עליהם לשפוט ע"פ דיני תורה? וכן, אם אדם שאינו שומר תורה ומצוות תובע אותי, האם אנו מחויב לפסק הדין של בית הדין האזרחי? האם כיום יש רבנים בגדר מומחה לרבים, ברי סמכא לדון יחידי? האם יש חובה לתור אחר דין תורה או שמא אין כל הבדל הלכתי בין ד"ת ע"פ רב, בגדר מומחה לרבים, שלושה הדיינות כשרים (גמירי) או בית דין אזרחי? שאלות אלו צריכות בירור לאור הסוגיה הרחבה הנ"ל ובע"ה כל אחד יבאר לעצמו את האמת ונרדוף אחר משפט צדק, שנאמר: "צדק צדק תרדוף"⁷⁶.

75. פירושו למסכת התחילת פרק זה בורר, בדיבור הראשון.

76. דברים טו, כ.